

K 61 5 702222

УКРАЇНСЬКА ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА.

Я. ЧЕПІГА

5906/2

U

САМОВИХОВАННЯ ≡≡

≡≡ ВЧИТЕЛЯ

Видання друге

ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКА ШКОЛА“

Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги і
С. Черкасенка.

2.

Ціна 30 коп.

$\frac{3}{300}$

B7
91

Державна Рубічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
ІНВ. 24617

Зв'язано-56

ВНЗ
Зв'язано 200 ф.р.

~~ІНСТРУКЦІЯ
ДО ВИКОРИСТАННЯ
КАРТОК~~

Самовиховання вчителя.

Учитель. Міркування й праця в його діяльності.

1. В особі вчителя ми маємо ту культурну силу, що несе людям світло, знання й поступ. Учитель у своїм ідеальнім ореолі займає видатне місце в еволюційному рухові людської думки і в духовній творчості людства взагалі. Його праця не обмежується й не вичерпується самим навчанням, а охоплює все, що торкається виховання молодого покоління і втілення в нього високих людських ідеалів і думок.

Вплив особи вчителя не діє тільки по-за школу, в народ. Учитель є вразком, його поводження—прикладом для дорослих. Тому він повинен піклуватися не тільки про добро дитини, але й про добро дорослих, добро майбутнього народу і всієї людськості.

І чим ширше він розсуне рямці своїх обов'язків, чим міцніше їх зв'яже з добром об'єктів своєї праці, чим глибше загляне своїм духовним зором в наслідки од свого діла, тим суворіш поставиться він до своєї особи, тим упертіш вимагатиме од себе виконання своїх обов'язків.

Працюючи на полі людської просвіти, учитель прищеплює молодому поколінню свої знання, свої моральні переконання, свої чесноти. Тому на нього спадає велика відповідальність перед людською та тим народом, серед якого він працює. Розуміючи всю вагу і значіння такої відповідальності, вчитель повинен завжди себе перевіряти і з великою обережністю проводити ідеї в життя; він повинен віддавати свої знання, свої чисті поривання, свій талант на добро і користь дитини. Перевіряючи свою працю, учитель кристалізується морально. Працюючи неавтомно для інших, свідомий своєї відповідальності перед дітьми народу, перед їх світоглядом, учитель не ставить собі в заслугу чесною й щирою праці. В сім природний імпульс до вищого життя.

Педагогові більш, ніж кому іншому, потрібно удосконалювати свій внутрішній зміст, дбати про розвиток чеснот, бо самі знання без морального життя не зроблять його авторитетною культурною силою в громадянстві. Йому неможна і не годиться застигнути в однім раз на завжди витворенім зразку. Вчитель повинен поступово розвиватися. Але для справжнього вчителя не досить здобути зручність у методичних способах, бути гарним методистом: йому потрібно досягти певної духової висоти моральних переконань. Яка ціна його педагогічним знанням, коли він п'яниця, шахрай, взагалі нечесна, груба людина? Уміння навчати не є кінечним ідеалом учителя. Мало передати самі сухі, мертві знання,—треба прищепити дитині що є найліпшого в людині, вложити в неї свою високу душу.

Маючи діло з живою істотою, а полем своєї праці чуйну душу дитини, вчитель повинен зберігати її духову цілість, одночасно виховуючи в душі ідеальні людські змагання. Центром життя вчительського є його шкільна праця. Тут його щоденні турботи. Це є головним нервом його думок, турбот і духових інтересів.

Учитель—довірений народу, довірений нації у вихованні й освіті нового покоління. Йому вірять, на нього покладають найдорожчі надії. В його руках майбутнє народу, доля й щастя країни.

Отже, щоб бути дійсним прикладом для інших, треба, щоб учитель досяг висоти загальнолюдських чеснот, безупинною працею виховав себе, поліпшив і удосконалив свої здібности та виробив власний характер і волю.

2. Міркування й граця—найперші чинники нашого удосконалення.

Коли-б людина не мала здібности обмірковувати свої вчинки, передбачати наслідки од них, коли-б нездатна була затримувати в пам'яті випадки та розуміти по аналогії, вона прирівнялась би до верозумних звірят, не мала-б здібности до розумового розв'язку і виховання.

В першій періоді життя людини думки її хаотичні. Вони, яко наслідки емоціональних переживань, з'являються й зникають, без системи, без порядку. З часом ми здобуваємо владу над ними і наставляємо їх згідно з вимогами моменту. Ми витворюємо їм певний шлях, якого вони додержують в своїх з'єднаннях. Потім ми не даємо їм розкидатись, обмежуємо їх певними рямцями. Збираючи їх в окремі

групи, ми надаємо їхній течії потрібний для нас напрямок.

Але скільки ми бачимо в житті людей, котрі, як діти, не мають волі над думками, над міркуваннями! Волю ослаблено емоціональними вражіннями, і вона живе і діє під їх силою. Людям здається, ніби так легше і простіше жити: не треба зусиль, щоб затримати, припинити сей калейдоскопічний біг думок і почуття.

Невільність у думанні буває тоді, коли людина не виховала в собі здібности обмірковувати завжди свої вчинки. Розслаблена розумова діяльність затримує творчість і самодіяльність. Ми безсилі зупинити течію думок, фіксувати їх на бажаній ідеї.

Тільки упертим повсякчасним обміркуванням замірів та вчинків своїх ми можемо досягти ясного розуміння своїх цілей.

Тримаючи на одних ідеях всю свою увагу, ми привчаємось розглядати всебічно їх впливи і здобутки; на інших ідеях ми не зупиняємось, обходимо їх, не звертаючи на них ні уваги, ні думок. Таким чином варті і користні для нас розуміння ми зміцнюємо в собі увагою до них.

Педагог особливо повинен уміти володіти своїми емоціями й думками. Його працю сповнено несподіванками і роздратуваннями. Невільність у сфері міркування може нанести смертельну рану його моральности. Його неуміння скупчувати всі думки на одній ідеї знищує в нім послідовність і цінність його праці, гальмує його ліпші й найдорожчі поривання.

Кожний ступінь свій вчитель повинен пильно розглянути і обмірковувати, процідити крізь решето знан-

ня й досвіду. Кожний його помилковий ступінь—се не просто хиба, а майже непоправна шкода. Через те педагогові потрібно завжди передбачити наслідки в майбутнім від свого поводження, своїх слів і вчинків.

Всім апаратом думання та почуття вчитель повинен володіти цілком і певно.

Натурально педагог концентрує свої міркування коло своєї праці. Все життя його—ненастанна праця на користь інших. І нагородою за таке життя буде втіха од розуміння, що діло виконано свято.

Удосконалення себе та збагачення віри в своє власне призначення на землі твердо і непохитно веде його до щастя й душевного спокою, коли ідейності його праці не здолає затуманити і матеріально злиденне життя.

Внутрішня енергія веде людину до дій, а дії викликають міркування, що підтримують рух енергії, збільшують здібність до продуктивної праці і зміцнюють розуміння конечности праці в житті. Міркування й дії ідуть поруч у своїм розвитку. І одні без одних гублять силу і значіння в удосконаленні людини.

Людське життя надто коротке, а час учительської праці і того менший. І чим раніш учитель витворює у собі добродійні педагогічні звички, любов до праці і виховає в собі міцну волю, тим певніш увівчаються його старечі роки свідомістю, що він виконав на землі те, що йому призначено було.

Праця облагороджує особу. Самовиховання допомагає радісно й упевнено виконувати працю як найліпше, чесно і можливо ширше виконувати педагогам свої людські обовязки.

Стояча вода гніє. Тежуча, набираючись сили й міці в боротьбі з перешкодами, власними грудьми прориває собі річище, по якому невпинно несе себе—чисту, прозору.

Повсякчасна праця над собою очищає душу і серце від намулу й життєвого бруду. Вона надає сили нести свої ширі поривання незасміченими неправдою до кінця днів.

Чесна незаплямована праця педагога вимагає виховання в нас таких чеснот, як справедливість, добрість, терпіння любов. Вони покажуть учителеві певні шляхи—як досягти цілей і завдань справжньої педагогіки. Виховання їх в нас освітить наше життя сяйвом найвищого ідеалу й дасть сили пронести ввесь тягар учительовання радісно й нехибно.

II.

Справедливість.

Особливо велику ролю в шкільнім житті вчителя відіграє почуття справедливості, що з'являється для його праці й його впливу важливою моральною силою. Тому вчителю потрібно здобути ясні погляди на сю людську чесноту й виховати себе згідно з її вимогами.

Мотиви справедливості полягають у жалості до страждань інших. Жалість або спочуття властиве людині й виявляється в ній, як факт людської свідомості. Пережиті страждання перешкоджають нам завдавати їх іншим, затримують від шкоди для інших (до котрої хтось примушує нас), затамовують злобу й еґоїзм.

Учителеві більш, ніж кому иншому, доводиться переживати почуття, з'єднані з жалістю і стражданнями.

Сучасна російська школа надзвичайно багата на такі переживання. Чие серце не боліло і чия душа не розривалась тут, від тих мук, що витерплює дитина од шкільної науки? Жалість до нещасних жертв шкільного формалізму не дає нам спокійно брати участь в сій вакханалії примусу й лицемірства. І коли ми маємо мужність, то непохитно боремось за потоцтані людські правда дитини; в протилежнім випадку ми оправдуємо свою участь всякими езуїтськими міркуваннями та конечністю компромісів в нашій праці.

Більшість педагогів мають нахил до останнього. Ми вважаємо за краще мучити себе докорами, шарпати потай свою душу, навіть після кожного злочинного й ганебного вчинку обливати узголов'я слізьми каяття, замість того, щоб бадьоро стати до виховання себе, аби не мати таких мук совісти.

Обовязки, що накладає на нас учительська праця, звязують нас морально з цілями шкільної освіти. І що-разу, коли ми ухиляємось від справжніх цілей освіти, то шкодимо дитині. Отся шкода вражає нас, як неправдивість, яку ми коїмо свідомо. Розуміння сієї неправдивости і наши внутрішні переживання примушують нас триматись поставлених обовязків, як морального закону. Ми зміцнюємо їх у собі міркуваннями, аби свідомо не порушати їх і тим забезпечити дитину від шкідливих страждань.¹

Учительська праця тільки при виключних умовах позбавляється свого примусового характеру. Тому дуже рідко одержує дитина в школі вільний гарний розвиток. В більшости, навіть у масі, на дитину там чекають фізичні і духові страждання.

Сльози часто течуть в сім „храмі науки“. Шкільні будинки сповнено скаргами, ворогуванням, зненавистю, а то і распачем. Нелюдськими засобами збуджуються в дітях погані шкідливі почуття, розвиваються і ростуть в школі духові хвороби, опаскуюючи чистоту і красу дитячої душі.

Як не схвилюватись вчителеві од цієї неправди! І чи не прокипється в нім спочуття до цих мук і страждань дитячої душі? Адже він не може не бачити, як покривджено права дитини.

А коли педагог часом не бачить, часом серцем не відчує цих страждань, то в нього є ще розум, яким він може спостерегти їх в дитині. А дійти до розуміння цього він повинен.

Треба розвинути духовий слух до чужих переживань. Треба навчитися відчувати страждання чужої душі. Треба прихилити своє серце до життя. Тоді з'явиться і природне розуміння справедливости.

Ми живемо нелюдським життям доти, доки не зрозуміємо, що для ближнього се так само злочинно, як шкодити людині фізично, викликати в ній тілесний біль. Розуміти страждання, які я викликаю своїм поведженням у інших, є першим ступнем до морального удосконалення. Найперша наука нам—не робити иншим того, чого не хочемо, щоб нам чинили. Останнє обертається в головне правило справедливости, коли його ми повинні свідомо брати за наше повсякчасне правило морального поведження.

Переносячи його до школи і прикладаючи до дитини, ми повинні ще розширити його і збільшити вимоги до себе. Цяриба прикладів справедливости надзвичайно велика, бо ми маємо діло з групою осіб, де

психіка інша, ніж у дорослих, де розуміння мають індивідуалістичний відтінок дитячого віку. Ми повинні розвинути почуття справедливості до найширших меж, до найчужішої відгукливості.

Шлях до такого самовиховання показують нам наші людські почуття і наші розуміння дитячої душі.

Нахил людини до влади, до панування над подібними їй істотами, до егоїзму, гвіву, наша дразливість та пестриманність найбільш завдають страждань іншим, а в школі—дітям. Але так не повинно бути. Я розумію, що праця вчителя при сучасних умовах тяжка і ненормальна, але й відповідальність його перед своєю совістю надто велика.

В житті взагалі справедливість кладеться в ґрунт нашого поводження, наших відносин до інших. А тим паче це потрібно в школі. Тут на кожному ступні можливо ламати права на вільне, незатримане життя дитини.

Обопільна праця вчителя й учня по кілька годин в день, при певній залежності один від одного, потім вимоги програм і вимоги шкільної адміністрації, все це сповняє життя школи такою численністю впливів і приймань, що натурально доводиться від учителя вимагати більше, ніж од звичайної людини.

Це відчувають всі, кому доводилось ставати свідомо до праці педагога. Особливо, коли вчитель не має волі погодити свою працю з вимогами дійсної педагогіки, коли він з'являється в школі знаряддям чужої волі. Ненормальність відносин учителя й ученика особливо виразно відтіняється переживаннями од незадоволення з своєї праці та її наслідків.

Кожний відчуває, що він, педагог, часто буває причиною дитячого горя, дитячих сліз і страждань. Кожний розуміє, що так неможна, що дитина вимагає до себе справедливості і спочуття, що без справедливості не зменшити страждання дітей та своїх власних гризот і мук совісти.

Обовязки до живої людської істоти повинні бути вище за обовязки до програм, наказів, циркулярів. Центр ваги шкільної праці—дитина; і дивитись на свою працю, як на службу,—ненормально, не по-людському. Неможна обертати себе в канцеляриста, придатного до мертвих бумаг, а не до праці коло живих людей.

Справедливість є чеснотою, яка в школі ґрунтується на добрі дитини. Вона прирожденна людині. Але не слід змішувати її з чиновницькою або службовою справедливістю. Ця справедливість є вигаданою чеснотою, придатною для додержування певного повного порядку. Вона еґоїстична і бездушна, невідгуклива на страждання інших. Для неї один мотив—службові обовязки. Зовсім иншою є дійсна справедливість. Вона має безліч мотивів і в педагогічній праці всі вони ґрунтуються на добрі і користі дитини.

Але складна природа дитини утрудняє розпізнавання дійсної користі од тієї, що нам ввижається. Так, напр., часто в педагогічній праці вживають примусу над дітьми, що лінуються вчитись. Поверхова справедливість ніби оправдує вживання такої карі. „Ти дома полінувався, то повчи тут, в школі, зомною“, міркує вчитель і зостається з дитиною, як усі порозходяться із школи. Здається, ніби по правді, ніби так і треба. Але разом можуть з'явитися кілька

мотивів, які руйнуватимуть підвалини попередніх міркувань учителя. Такими можуть бути: 1) я вживаю примусу, а сидувати дитину се моральне злочинство; 2) я не знаю дійсної причини її лінощів: може се через фізичне слабування, мені невідоме; 3) можливо, що дитина од природи розкидлива і неуважлива, а тому безсила запобігти лихові; 4) нерозуміння дитинсю мови, загальна неталановитість її і т. ин., словом, мотиви, які ясно доводять учителеві, що оправдатись він може тільки службовою, чиновницькою справедливістю, а не загальнолюдською. Він відчуває, що справді користь для дитини була-б не від того, що він прикладав до неї, а від чогось иншого, чого він зараз не знає, або що він тільки невиразно уявляє собі і неясно відчуває серцем. Мотиви ці з'являються часто наперекір нашому досвідові, переконанням і практиці. І ми бачимо, що наші принципи справедливости хитаються, бо зґрунтовані на непевних підвалинах.

Міркування та спостереження допоможуть нам найти дійсний мотив того чи иншого вчинку дитини, найти справжні причини його. А останнє допоможе бути нам справедливішими в своїй праці. Виховуючи себе таким чином, ми виконуємо наше людське призначення.

Коли хочете дати дітям задоволення, радощі і щастя, будьте справедливими до них, виробіть у собі чуйність до їх страждань, до горя, до їх переживань. Виховуйте уважність до малої людської істоти, щоб уникати в праці вчинків, які матимуть хоч би натяк на неправду і надсилство.

Дуже було-б добре зазначити випадки несправдливості в шкільній праці. Але се неможливо. Провести точну лінію, де вчитель вживе надсильство, а де ні,— неможливо. Як часто доводиться бачити несподівані сльози дитини там, де ніби не вжито ніякого примусу. Справді—„ніби“. Трапляється, наприклад, такий випадок: читає дитина і робить на слові помилку. Учитель зупиняє її, пропонує уважніш прочитати слово. Дитина знову помиляється. Учитель вдруге пропонує їй прочитати слово гарненько. Але раптом дитина розплачеться. Учитель не розуміє, чого вона. Він не вжив ніби ніякого примусу, не гримнув на неї, а дитина певне пережила якісь страждання? Певне вона мучилась і хвилювалась до того? І справді, трохи більше уваги і спостереження—і ясно було-б, що дитина захвилювалась після вдруге неправильно прочитаного слова. Шкільна праця і душа дитини—ще не досліджене поле. І поки там будуть старі методи вчиття, доти повно в ній буде несподіванок і надсильства, доти ми не зможемо зважити впливу праці на дитину. Все залежить цілком од відносин і чуйности вчителя, од його поважання прав дитини, од глибини розуміння такої чесноти, як справедливість.

Справедливість повинна стати в учителя його натурою, обернутись в його природну чесноту. Тоді тільки ми можемо чекати од його праці найліпших наслідків.

„Не шкодь дітям“,—повино бути повсякчасним правилом справжнього педагога, і рівноважне йому—„будь справедливим до дітей у своїй праці“—стане центром його педагогічних змагань.

Виховати себе так—значить досягти загальнолюдського ідеалу справедливості. Учителеві се дуже потрібно і важливо. До цього ідеалу він повинен змагатись і відповідно дбати про самовиховання і удосконалення.

III.

Добрість.

Ніщо так не прихвляє дітей до вчителя, як його щира, сердечна добрість.

Людина родиться простою, одвертою і доброзичливою до всіх. З довір'ям і ласкою вона зацікавлюється дружбаю і лагідного відношення до неї всіх. Немає в ній ворожнечі до інших, хоч би се були вороги її. Вона гідна однаково ласково пестити і любити лева і ягня, змію і голуба, вівцю і вовка, друзів і ворогів своїх. Тому дитина—символ любови та незлобности.

Але згодом зерно добра і любови розпорошується об життєву скелю людського егоїзму, злости та вигаданих умовностей. Природна добрість покривається брудом життєвої жорстокости і перетворюється в недовір'я й ворожнечу.

Навіть моральний вплив педагога часто зменшується перед силою життєвого досвіду. Оточення з пристосованими до життя правилами поведження, з їх умовною мораллю, охоплює дитину, що легше підпала прикладам, ніж словам, хоч би й гарним, високоморальним, але тільки словам. Коли дитина дуже рано звикає керуватись прийнятими правилами поведження, егоїзм і жорстокість, що навкруги оточують її,

прищеплюється так міцно, що дитина, ніби загіпнотизована, згублює свою дитячу простоту, одвертість і безпосередність. Еґоїзм перемагає інші почуття.

Ся риса не покидає дитину до юнацтва, коли починає переважати вже розумове життя, коли власними логічними висновками з'єднується життя з громадськими ідеалами добра і складаються моральні переконання юнака, коли з'являється потреба погодити особисте добро з добром громадського організму. Тоді починається перебудова поглядів згідно з моральними поглядами тієї спеціальної верстви, до якої належать юнак.

Любити дитину—значить робити їй добро. Виховання душевної доброти і чулість серця забезпечуть нам виховання і любови до дитини. Правда, нелегко з маленького зернятка викохати велике гіллясте дерево. Потрібно довге і уперте працювання, щоб скинути з себе еґоїстичну наліпку шкідливих поглядів оточення.

Триматись певних переконань можливо, але се вимагає од людини дуже старанного самовиховання. Емоції—вороги нашого розуму. І останній не завжди міцно володіє першими. Тому загальна наша добрість часом дає місце гніву і злому почуттю. Велику треба мати силу волі, щоб в емоціональних роздратуваннях утриматись і не зламати моральних переконань. Се можна сказати і про добрість, що так часто нехтується в шкільнім житті.

Шкільна праця нервує людину. Роздратовує і підвищує настрій духа, напружує весь організм. Увесь ненормальний устрій сієї праці, її складність та відповідальність призводять учителя до вчинків не-

нормальних, і хвилинами губить він яноді послідовність і льогичність у вчинках. Се дуже до того шкодить особі вчителя. Учителеві особливо не годиться бути таким слабовільним, щоб давати перемогу тимчасовим почуттям над витвореними, зміцненими досвідом і вихованими моральними поглядами.

Найліпшими ліками знесиленої волі педагога є розуміння і признання своїх помилок, свідомість своєї моральної неохайности. Розуміння власних помилок збудить приспану мертвими обовязками совість, а міркування про вчинки викличе в нас самокритику і змягчить серце в наших грисудах і разом принесе заспокоєння нашим нервам.

Добрість учителя з'єднаво з шкільним щастям дитини. Добрість його приваблює дітей до його особи. Вона родить любов у дитини до вчителя і сповняє школу сяйвом ласки і незлобности.

Добрість учителя відбивається доброчинно на загальнім щастю всієї школи, се-б-то дітей, батьків їх і вчителя. Вона веде до взаємного порозуміння, до взаємної помочи сем'ї й школи. Вона наближає одно до одного школу й батьків.

Широкє і глибоке розуміння своєї відповідальности перед дитиною й багьками доводить нас до зміни настрою нашої душі і серця у відносинах до дитини. Однак таке розуміння витворюється пильною працею над собою, самоаналізом, переживанням мук власної совісти. Огнем власних страждань очищається душа!

Як часто ми буваємо щедрі й швидкі на кари на дітей? Не раз, знервовані й розлютовані, не дивлячись на очевидну невинність дитини, ми не можемо задавити в собі злого почуття до неї! І як часто ми

буваємо гадкі самі собі од неправдиво жорстокого обвинувачення дітей!

Учителя педагогічною працею поставлено в особливо високоморальні умови. Його особа надто висока для дитини. І вибух в нім злого почуття прикро впливає на дитину і прищеплює погані звички на все життя. Нестриманий учитель може повласти на дітей тавро нездержливості і зла. Добрість же вчителя впливає надзвичайно добродійно на складання моральних поглядів і переконань дитини. Прищеплюючи дитині добрість, ми кладемо ґрунт до інших чеснот.

Добрість—се річ конечна для вчителя; вона—підмога в його тяжкій праці. Для уважливого до дитячих душевних вад учителя маленька людина—школяр—перестає бути невдячним матеріалом. Душа дитини під впливом доброти вчителя розкривається, і освітлюються в ній потайні куточки її переживань, її внутрішнього життя. Скрите і нерозгадане суворим і недобрим учителем, стає ясним і одвертим для людини, яка виховала в собі добрість.

Добрість творить чудо: німі балакають, сумні стають веселими, мовчазні—балакучими, мляві—жвавленими. Вливається життя в шкільну мертву офіціальність. Добрість вкладає в школу душу, оживляє її.

Тому виховання доброти в особі вчителя потрібне, щоб вливати в працю життя і сповняти щастям дитячі роки шкільного вчиття. Добрість—се одна з тих чеснот, які сповняють особу вчителя душевним спокоєм і солодощами перемоги над злом і еґоїзмом.

IV.

Терпеливість.

Багато допомагає і полегшує працю вчителеві його терпеливість. Уміння терпеливо переносити не тільки вагу праці, але і страждання—урівноважує натуру людини.

Терпіння—се та чеснота, що урятовує від гніву, сумування, меланхолії й нудьги. Хто вмів терпеливо перенести й затамувати свої духові страждання, той має владу і над фізичними.

Уміння затамувати страждання виховується не легко, але хто ним володіє, той уже менше страждає. А кому найбільше доводиться страждати в сучаснім житті, як не вчителеві? і особливо вчителеві підвладних націй. Всю його працю засіяно колючим терном. Кожний ступінь свідомої праці завдає йому глибоких душевних ран і мук. І се так не дні, місяці, а роки!! Тут потрібне глибоке виховання в собі мужнього терпіння з надією на кращу долю, яка в далечині ледве миготить.

Ми не можемо уникнути страждань, але в нашій владі зменшити їх вплив. Ми повинні в повсякчасній боротьбі з духовою квалістю виховати міць волі й уміння спокійно зустрічати всяке лихо.

Треба уважного відношення до своїх моральних переживань. Виховання морального пуризму веде до того, що воля панує над емоціональними переживаннями. Страх перед фізичними і духовими болями ослаблює волю подвійно. Страх нахиляє уклінно моральну площу, по котрій людина котиться до абутії (безвілля), до моральної розпусти.

Я знаю педагогів, які спокійно й по-людському поводяться з дітьми, поки не чуто про приїзд начальства. Але проходить чутка, що повинно з'їхати начальство до школи, і раптом учителі одмінюються. Раптом падає педагог з своїх високостей і доходить в своїм поведженні до неморальности. Нервуються, лають, докоряють, зляться, карають, не розбіраючи ні правого, ні винуватого, і навіть навчають обманювати. О, коли-б вони знали, як оцінюють їх тоді діти! Коли-б вони знали, яке злочинство чинять вони їхньою мораллю! Які переконання прищепляють дітям! Та куди! Засліплені страхом, вони згубили здібність критикувати свої вчинки. Воля їх ослаблена і вся психіка життя скупчилась на „навісній ідеї“. Те саме спостерігаємо в повсякчасній праці. Зайдіть до класу молодого й навіть талановитого вчителя, і коли ви ще до того особа „владсть імуща“, то знайте, що талановитий педагог згубить звичайний спокій, терпеливість і навіть льогичну послідовність у своїй праці. Звісно, що не до кожного се можна прикласти, але відомо, що такі страждання, як страх, душевний гніт, хмурі думки, сум, найбільш впливають на ваші дії, найбільш виснажають волю і призводять до вчинків, не згідних з нашими моральними переконаннями.

Дражливість нашого організму розвивається тим скоріше, чим менше спиваємо її в собі. Школа-ж дуже багато дає приводів до роздратування. Нас нервує й те, що учень човгає погами, що скриплять пера, що учень розлігся на парті, що не сидить прямо, що завів балачку, хоч і стиха, не диваться на нас, або тримає руки під партою і т. ив., і нарешті нервує навіть нерозуміння учнів, їх неуважливність і т. и.

Але пошукайте причину всього цього і побачите, що винен тут учитель. Терпеливі і вибачливі в звичайнім житті, ми в школі не можемо спокійно бачити ламання дитиною заведеного порядку. Нас нервує, що дитина не обертається в машину і повсякчасно порушає заведений лад.

Педагог—се людина, що має багато приводів до самопевности та нахил вимагати од дитини, щоб обовязково наслідувала вона його приклади. У самопривабі страчуючи терпеливість до дитячих вчинків, ми часто силуємо волю дитини, нервуємось і дратуємось, коли щось суперечить нашим домаганням.

І буває, що хто припустив в шкільній праці нетерпеливість, нервовість, бо не виховав в собі звички володіти собою, той і при свідомості своїй не може ухилитись від неморального вчинку. Тоді потрібні бувають надлюдські зусилля і надзвичайне змагання там, де потрібні були-б у свій час простісеньки бажання.

Ми порадимо педагогові кожного дня, після праці в школі, проаналізувати всі свої вчинки в спокійній обстанові, розглянувши всебічно свої найдрібніші переживання.

В таких повторних переживаннях пригаданого із своєї праці оновляється душа, мягчає серце й виходується воля, і вчитель набирає нової сили для боротьби з самим собою за щастя дитини.

Чим частіше ми звертаємось до нашої совісти, тим вище ступаємо морально.

В сучасній учительській праці неможна повільно працювати, неможна приватурюватись до вимог дити-

ни, хоч се обовязково треба робити. Педагог мусить невпинно йти вперед і вперед, давати дитині нові й нові книжні знання, бо перед ним стоїть страхіттям програма і ухилитись від неї він не має волі. Перегружаючи дитину, вчитель працює надмірно і нервово. Нервує і звесилує дитину. Отут причина й необміркованости вчинків і прискорених помилкових присудів. Оже завжди вчителеві треба мати на увазі права дитини й святі цілі школи. До того-ж повинен він загартувати свій характер, щоб терпеливо переносити всякі неприємности.

Педагог, що не розуміє як слід всієї відповідальности своєї праці, ве може бути досить вибачливим до дітей: він буде обвинувачувати в своїх невдачах дитину, нарікати на її зіпсовану натуру, вимагаючи од дитини покірливости та безумовного призначення свого високого авторитету і покладаючи через те в основу своїх вимог особистий жорстокий еґоїзм.

Учитель особливо мусить пам'ятати, що наші присуди не безгрішні, а справа виховання дитини надто делікатна, глибока. Щоб дочекатись успіху від своєї праці, вчитель повинен терпеливо і вибачливо чекати на той час, коли його вплив матиме гарні наслідки.

Дерево повільно і терпеливо можна пригнути до землі і дати бажаний напрямок, а сиробуйте нагнути одразу і дерево переломиться. Теж і в навчанні та вихованні дітей.

Щоб не калічити дітей, щоб менше було пережито нами мук за наші вчинки й дії, навчіймося здержливости, уважливости до дитячих вчинків і хиб, а головне—терпеливости і терпіння у наших вчинках і вимогах.

Любов до дітей.

Любов до дитини—се любов до ближнього, взагалі до людини, але вона має в собі де-які особливі риси. Ми не сподіваємось від неї своїй особі ні добра, ні користі. До сього приєднується почуття жалості до слабшого й меншого, котрому потрібні ласка і любов, як світло і тепло рослинам, щоб нормально рости й розвиватись. Любов до дитини заховано глибоко в природі людини: вона інстинктовна.

Любов до дитини ідейна й чиста. Од неї ми одержуємо задоволення й утіху. Найтяжчі жертви заради неї є щастям і приємністю. Ми відчуваємо радість в собі, коли посіємо любов і добро в серце дитині, коли збудимо в ній гарні почуття, коли сповнимо душу її блискучою радістю і задоволенням.

Любов примушує нас думати про інших, дбати про їх добробут і вносити в їхнє життя спокій душевний. І ми, виконуючи поставлене завдання, здобуємо й собі щастя: розливаючи навколо себе добро, радість і приємність, ми відчуваємо їх у собі.

Але тільки постійною працею над собою, систематичним самовихованням можна розвинути в собі зерно альтруїзму в загально-людську любов. Нам прирощений альтруїзм до сем'ї, роду, нації, але щоденні турботи про шматок хліба серед умов сучасного економічного й соціального життя надають нашому альтруїзмові риси егоїзму. Ми починаємо любити тільки те, що справляє нам приємність та задоволення, що так чи инак корисне нам. Альтруїзм і

еґоїзм в поведженні людини теж переплітаються між собою так, що иноді неможливо розмежувати їх.

Одкиньмо отже намул нещирости і себелюбства, забудьмо власну особу так, щоб її добро не заважало розглядати дійсні причини наших вчинків.

Нема нічого нормальнішого, як любити ипших і особливо дитину. Але як рідко ми зустрічаємо в світі, щоб любов було покладено в ґрунт наших вчинків і особливо в наших відносинах до дітей. Чиста, щира до самозабуття любов у матірок. Але, коли вона прирожденна одній половині роду людського, то прирожденна всій людськості. І тільки ненормальними умовами життя, де панує особистий еґоїзм, та нашою невихованністю можна пояснити те, що так занехаяно в житті сю чесноту.

В своїй педагоґичній праці вчитель має досить приводів виявляти над маленькою людиною з її фізичною і духовою кволістю свою волю, владу і еґоїзм; але-ж ся дитяча кволість навчає поважати й любити в незміцненім орґанізмі ту божественну гармонію правди, краси і добра, що сповняє непопсовану душу і серце дитини; і тільки розумною щирою любов'ю ми збережемо цілість і чистоту людської природи в дитині.

Нелегко людині досягти ідеалу. Нелегко педагоґові поводитись з учнями з повсякчасною бездоганною любов'ю. Але він повинен так поводитись, бо святий і конечний обовязок його—зберегти душу дитини незіпсованою, і через те вчитель повинен виховати в собі любов до людей, до дитини.

Учителеві властиво любити дитину, бо в ґрунті його праці полягає користь і добро її. Злом не-

можна прищепити добро. Еґоїзм і нелюбов збудять тільки погані почуття. Тому ми можемо тільки щирою любов'ю розвинути в душах дітей зерна гарних людських почуттів. Виховані любов'ю й ласкою вчителя діти вільно і незатримано підуть шляхом морального удосконалення.

Розвивайте в собі любов. Змягчайте своє серце, прихильйте душу свою до особистості дитини, виховуйте в собі сердечність і чуйність до дитини, до її горя й радості. Навчіться любити дитину щиро і повно, до самозабуття, до жертви і відцурання од самого себе. Наповніть посуд свій найживішим цілющим бальзамом, щоб мати можливість загоїти ним рани дитини, які нанесено їй людськими байдужістю, еґоїзмом і злобою!

Виховуйте в душі своїй запашну квітку любови, щоб в її істнуванні на землі знайти щастя і мету свого життя.

Педагоґи, навчіться любити дітей! Любов'ю до дитини ви хоч частиною покриєте тяжкий гріх байдужности громадянства і держави до морального виховання молодого покоління.

VI.

Національне розуміння дитини і національне самовиховання вчителя.

Цариною педагоґічної діяльності вчителя є діти. Тому, щоб свідомо поставитись до своєї праці, треба

Йому знати психофізичний склад її. Дослідити, чим вона живе, які образи й ідеї складають її розуміння й думання, які закони психіки керують її поведженням, володіють нею.

Апарат, що через нього ми обмінюємось своїми переживаннями і думками, є мова. Обсяги її залежать від степеня духового розвитку. В одних народів вона складається з кількох сотень слів, в інших з десятків і сотень тисяч. Як звуки, так і слова кожної нації є власною творчістю нації, є плодом збільшеної духової продукції.

Мова народів, як психофізичний акт, має всі ознаки національності. Кожному слову і навіть деяким окремим звукам надано конкретний зміст, з'єднаний певними уявленнями. І такі роуміння, як любов, добро, правда і т. я., здобувають собі у кожного народу особливі національні риси.

Організм нації втворив за сотні літ існування власне національне обличчя, свою мову—природний орган для передавання з покоління в покоління думок, переживань, ідеалів. Рідна мова—культурна спадщина народу; дитина приймає її так, як вживає її народ,—зливається з народом через ідеї і розуміння, що передає їй її нація.

З мовою дитина перейняла й культуру рідного народу: його установи, правові, соціальні, державні й побутові переконання. І все се кладе печать особливих прикмет на психичний склад думання, втворює певні правила поведження та моральні погляди.

Дитина в своїй нації, в її духовій спадщині, має і підпору і захист серед життєвих пригод. Оточена змалку рідними формами життя, чуючи навкру-

ги матерню мову, під впливом витворених моральних поглядів вона іде вже утвореним шляхом національних переконань, що потім зостаються в ній на все життя.

Століття духового надбання передають дитині потевціальну силу національної енергії. Дитина невільна од впливу цієї сили на склад її життя. Світогляд нації, як її фізіологічні особливості, властиві дитині.

Приймаючи до школи дитину, вчитель повинен рахуватись з її національністю. Не рахуватись з національними особливостями дитини, прищеплювати їй чуже і нерідне, се значить чинити їй велику кравду. Наслідки від такого вчиття будуть надто очевидні. Згине людина для нації і не буде з неї користі для людськості.

Зберегти національність дитини, се—зберегти духові творчі сили її. Дати дитині відповідну національну освіту—значить вернути нації сирій продукт природи вишліхтуваним і удосконаленим, вернути нації сили її збільшеними втриє, вдесятеро.

А инакше вчитель будуватиме свою працю на піску і зазнає від того багато розчарування, помилок та зневір'я.

Російська школа на Україні не мала певного ґрунту і не задовольняла вимог народу. Систему освіти тут вигадано, прийнято політикою уряду, а не педагогічними завданнями.

Одначе і в сучасній російській школі, коли учитель не знає того народу, серед якого він працює, не знає його побуту, його моральних переконань, то він знижує свою високу працю до ремісництва, а з себе робить наймита, що працює за плату.

Історія школи звертає нашу увагу на те, що вона виникла вперше з народа і служила тільки йому, його інтересам. Діти вчилися у ній того, чого вимагало життя і природа дитини. Потім, з часом, змінився погляд на школу, одмінилась і наука в ній. У вільнім храмі науки і світла запазували насильство і примус: школа стала цеклом для дитини, де за сумом та скаргами зникли радість, приемність і задоволення. Школа стала урядовою інституцією, притулком політичних напрямків і вигаданих надприродних принципів. Педагог не повинен іти неправдивим жорстоким шляхом. Перед ним не мертвий матеріал для праці, а жива індивідуальність, яку не перетворювати треба, а виховувати і розвивати сили її духової вдачі.

Учитель не спроможен змінити природу дитини. Він повинен тільки розчищати їй шлях до вільного, незатриманого розвитку. А се можливо без шкоди зробити, тільки старанно вивчивши об'єкт праці, національну індивідуальність дітей, яких доручено вчити, їх родини і оточення.

Ми розуміємо, що се дуже трудне завдання для сучасного вчителя і можливе тільки для того, хто по своєму психичному складу близько стоїть до нації дитини. Надто важко педагогові чужої національності досягти удосконалення в своїй педагогічній праці і бажаних наслідків од неї.

Отже конче потрібно, щоб школа мала за вчителя особу однієї національності з дитиною, виховану на однім ріднім ґрунті з нею. А ті, хто не своєю волею мусить вчити в чужій школі, повинні прийняти жультуру, мову, національні ідеали того

народу, дітей якого вони мають вчити. В сім полягає обов'язок педагога.

Ідучи далі в своїх міркуваннях, ми бачимо, що вчитель підлягає вимогам, які примушують його братись до національного виховання своєї особи, до глибокого розуміння всіх національних прикмет дитини, котру він вчить.

На безмежнім просторі України російської, одбившись від гуртів самоосвіти й самовиховання, завжди самотній в своїй праці, вчитель сам собі і порадник і помішник. Через те йому дуже важко працювати над собою; але ніякі перешкоди не оправдають нашої байдужности до самовиховання й освіти. На плечі вчителя покладено долю всього українського народу. І вчитель повинен зробитись щирим сином його, з'єднати себе в його минулим, в сучаснім стати свідомим і активним членом однієї сем'ї з ним, і працювати для майбутнього так щоб діти народу були рідні йому по духу, переконанням і ідеалам.

Знання літератури та мови дасть нам розуміння духа народу, а спостереження та міркування зміцять в нас думки і переконання і нададуть нашому психичному складові особливий відтінок: нація перестане бути нам чужою, Все се одіб'ється і на нашім відношенні до дітей. І досить нашого зусилля, щоб упав мур, який відгороджує учителя від учня, чужих одно одному по національности.

Виховані в нас чесноти покажуть нам і шлях до національного самовиховання; бо неможна любити дитину і не знати її життя, неможна свідомо творити добро, не розуміючи, що добро для дитини; не знаючи-ж дитини й її

психіки, неможна бути до неї справедливим.

Як часто російському вчителеві доводиться працювати по школах з дітьми чужої йому нації. Не розуміючи ні мови дитини, ні її національних особливостей, ні побуту її, вони—сліпі, з рук котрих вихоплено цінок і примушено їх іти вперед. І що то за наука? І що то за виховання? І що то буде за прогрес?—Одна цілковита шкода: і дітям, і народові!

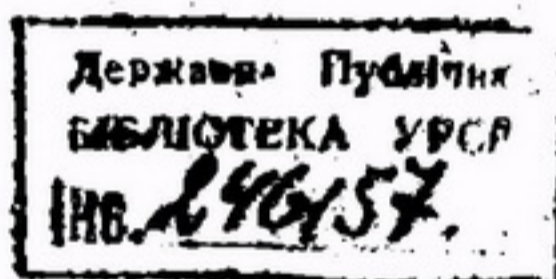
Ми можемо уявити собі ідеального педагога, але виховати себе до цього ідеалу у нас не завжди є спромога й бажання. Взяти хоч би те-ж національне самовиховання. Чи багато з нас працювало і працює над собою в сім напрямку? А проте для вчителя українця національне самовиховання, так само конечно, як конечно для вчителя активне життя, а не п'ясьне животіння.

Яка ненормальність. наввруги ба джерелом національне життя, кицить і хвилюється національне море, і тільки вчитель, холодний і не чуйний, стоїть осторонь від усього цього, ніби він не для народу! Яка неправдивість відносин між учителем і народом! Яка нешана до нації й її творчости!

Життя кожного народу повне оригінальності й особливостей. І учителеві, для того, щоб користно працювати для культурних завдань народу, потрібно погодити свою працю з цілями народного життя, з'єднати школу з народом, свою працю з дітьми народу, і так міцно, щоб не було порожнього простору між народним колективом і особою вчителя.

„Носитель культури“ він, учитель, тоді тільки передасть її народові, коли зіллється всією своєю істотою з ним, коли національний організм народу стане базою всієї його діяльності.

До цього один шлях: *самовиховання вчителя.*

Перший десяток.

1. С. Чернасенко. Шевченко педагогом: Шевченко й діти. Вид. друге.
2. Я. Чепіга. Самовиховання вчителя. Вид. друге.
3. С. Панасенко. В сучасній школі. Вид. друге.
4. С. Русова. Нова школа. Вид. друге.
5. В. Науменко. Застальні принципи українського правопису.
6. Я. Чепіга. Проект Української школи.
7. Ю. Сірий. Природознавство в сучасній школі.
8. С. Русова. Драматичний інстинкт у вихованні.
9. Я. Чепіга. Вільна школа.
10.   "   Національність і національна школа.

Головний склад видавництва

„УКРАЇНСЬКА ШКОЛА“:

Київ, Вел.-Володим., 53, Крамниця „Час“.

Вн 5906

1
2

Кол. Гринченко +